

ALEKSANDER GRZELAK
Akademia Ekonomiczna w Poznaniu

ZWIĄZKI GOSPODARSTW ROLNYCH Z OTOCZENIEM RYNKOWYM W KRAJACH UE - WNIOSKI DLA POLSKI

1. Wprowadzenie

Otoczenie rynkowe rolnictwa wymusza presję proefektywnościową na gospodarstwa rolne. Uruchamia to bodźce do ich rozwoju, a z drugiej strony wiązać się z tym mogą określone koszty, np. zanieczyszczenie środowiska, choroby zwierząt, czy rozwarstwienie dochodowe społeczności wiejskich. Stąd gospodarstwa rolne poprzez angażowanie się w procesy rynkowe dostosowują się do zmian zachodzących w otoczeniu. W artykule podjęto próbę oceny intensywności powiązań gospodarstw rolnych z rynkiem, a zwłaszcza jej efektywności w krajach UE w latach 1990-2001. W tym celu wykorzystano opracowane przez autora wskaźniki kwantyfikujące powyższe zależności. Związki gospodarstw z rynkiem zdefiniowane zostały z perspektywy strumieni finansowych wchodzących i wychodzących z gospodarstwa rolnego. Wnioski wynikające z niniejszych analiz posłużyły do sformułowania konkluzji odnośnie perspektyw rozwoju rolnictwa w Polsce. W pracy wykorzystano zagregowane wyniki w ramach systemu rachunkowości rolnej UE, tj. FADN (Farm Accountancy Data Network) (Floriańczyk 2002).

2. Kwantyfikacja związków gospodarstw rolnych z rynkiem

Punktem wyjścia w konstrukcji wskaźnika określającego związki gospodarstw rolnych z rynkiem, a ściślej jej intensywności jest stwierdzenie, że gospodarstwo jest tym silniej zaangażowane w procesy rynkowe im większa jest wartość strumieni wchodzących i wychodzących z gospodarstwa niezależnie od ich kierunku. Owe strumienie obrazują działalność gospodarstw rolnych poprzez kontakty z rynkiem i wyrażają wartość zakupów, sprzedaży, powiązań z państwem (podatki, subwencje), sektorem finansowym (odsetki od kredytu), a także inwestycji. Te ostatnie stanowią o przyszłym rozwoju gospodarstw. Sumaryczna

wartość strumieni związanych z gospodarstwem decyduje o sile relacji z otoczeniem i na tej logice zbudowany został wskaźnik intensywności związków z rynkiem (1) i (2). Z uwagi na istotne znaczenie dopłat bezpośrednich w działalności gospodarstw rolnych w krajach UE dokonano także zróżnicowania pomiędzy wskaźnikiem brutto, tj. uwzględniającym dopłaty (1) i netto (2) bez uwzględnienia dopłat.

(1) wskaźnik brutto intensywności związków gospodarstwa rolnego z rynkiem = przychody ze sprzedaży produkcji rolnej + dotacje bezpośrednie z budżetu (dopłaty) + zakupy środków produkcji (nakłady) + transfery do budżetu państwa (podatki) + opłata zewnętrznych czynników wytwórczych (odsetki, czynsze dzierżawne, płace pracowników najemnych) + ubezpieczenia + inwestycje¹.

(2) wskaźnik netto intensywności związków gospodarstwa rolnego z rynkiem = jak wskaźnik (1) - dotacje bezpośrednie.

Ekonomiczny sens tych wskaźników sprowadza się do oceny zmian wartości całkowitych transferów w relacji do wybranej jednostki (tj. przeciętnego gospodarstwa, areалу, czy 1 pełnozatrudnionego) i tym samym określenia zaangażowania gospodarstw w procesy rynkowe w ujęciu dynamicznym, lub w porównaniach pomiędzy gospodarstwami. Warto jednak zwrócić uwagę na to, że można je rozpatrywać i porównywać w odniesieniu do gospodarstw, gdzie przyjęto tą samą metodę określania wartości poszczególnych składników transferów związanych z działalnością gospodarstwa rolnego. Wzrost analizowanych wskaźników świadczy więc większym zaangażowaniu gospodarstwa w procesy rynkowe. Przy czym oszacowanie intensywności powiązań z otoczeniem w odniesieniu do przeciętnego gospodarstwa ma wymiar absolutny, podczas gdy w relacji do areалу, bądź pełnozatrudnionego względny. Dlatego o ile zależność pomiędzy wzrostem wielkości gospodarstwa (w ha) a wzrostem absolutnej intensywności związków z otoczeniem rynkowym wydaje się oczywista o tyle w przypadku intensywności w odniesieniu do areалу należy spodziewać się bardziej złożonych prawidłowości. Wartości omawianego wskaźnika wyrażone są w EURO, a w celu zapewnienia porównywalności danych przyjęto ceny stałe z 1990 r.

Z danych zawartych w tabeli 1 wynika, że w latach 1990-2001 miał miejsce wzrost intensywności powiązań przeciętnego gospodarstwa rolnego w UE z rynkiem. Miało to jednak miejsce głównie w wyniku wzrostu subwencji bezpośrednich do gospodarstw, jak również w wyniku substytucji czynnika pracy ziemią. Można wobec tych faktów stwierdzić, że zaangażowanie gospodarstw rolnych w krajach UE w procesy rynkowe jest w znacznej mierze uzależnione od mecha-

¹ We wskaźniku pominięto wartość kredytów zaciągniętych przez gospodarstwo, co wynika z tego, że jeśli mają przeznaczenie inwestycyjne to są zawarte w inwestycjach, a jeśli są to kredyty obrotowe to w nakładach gospodarstwa. W ten sposób zapobiega się podwójnemu liczeniu tych samych w sensie przeznaczenia środków oraz zostaje ominięty problem kredytów konsumpcyjnych.

nizmów WPR. Zmiany zachodzące w instrumentarium polityki rolnej UE w latach 90-tych sprowadzające się głównie do wzrostu znaczenia dopłat bezpośrednich dla producentów rolnych przy ograniczeniu wsparcia cenowego stymulowały więc silniejsze związki z otoczeniem rynkowym. Bez subsydiów przy obowiązującym w danym okresie poziomie cen nastąpiłoby osłabienie zaangażowania gospodarstw rolnych w procesy rynkowe [Henisz 2002]. Jednocześnie wzrost powiązań z rynkiem przyczynił się do realnego wzrostu dochodów rolniczych w badanym okresie o ok. 10,5%, co wskazywać może na efektywność tych procesów, także w zakresie mechanizmów WPR. Odnotowano także spadek intensywności powiązań w odniesieniu do 1 ha UR. Zestawiając to z ok. 35% wzrostem areálu przeciętnego gospodarstwa możemy stwierdzić, że związki z rynkiem w coraz większym zakresie miały charakter ziemiochłonny. Z kolei w przypadku intensywności powiązań z rynkiem w odniesieniu do 1 pełnozatrudnionego miał miejsce wzrost w badanym okresie i względnie podobny poziom bez uwzględniania subsydiów. W warunkach spadku liczby pełnozatrudnionych w przeciętnym gospodarstwie o ok. 6% można wnioskować o wzroście wydajności pracy, jak również o pracooszczędnym charakterze zmian związków gospodarstw rolnych z otoczeniem rynkowym.

Tabela 1

Intensywność brutto* związków gospodarstw rolnych z otoczeniem rynkowym w UE w latach 1990, 1996, 2001 (w EURO, ceny stałe z 1990 r.)

Intensywność związków		1990	1996	2001
na 1 gospodarstwo	a	65020	75858	68059
	b	64062	68778	60176
na 1 ha UR	a	2827	2554	2195
	b	2785	2316	1941
na 1 pełnozatrudnionego	a	43060	50237	47929
	b	42426	45550	42377

* suma transferów (por. wzór 1)

a - wskaźnik brutto (1), b - wskaźnik netto (2)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników FADN prezentowanych na stronach internetowych <http://europa.eu.int/comm/agriculture/rica/dwh>.

Intensyfikacja zaangażowania gospodarstw rolnych w procesy rynkowe może być dla rolnika mniej lub bardziej opłacalna. Stąd pojawia się problem efektywności związków z rynkiem. Wykorzystując się w dalszym ciągu logikę intensywności, która opiera się na strumieniach transferów, możemy określić efektywność poprzez relację efektów działania gospodarstw (np. dochody rolnicze, wartość dodana) do sumarycznej wartości transferów (tj. wskaźnik intensywności). Interpretacja tego wskaźnika sprowadza się do oceny możliwości kreacji efektów (np. dochodów

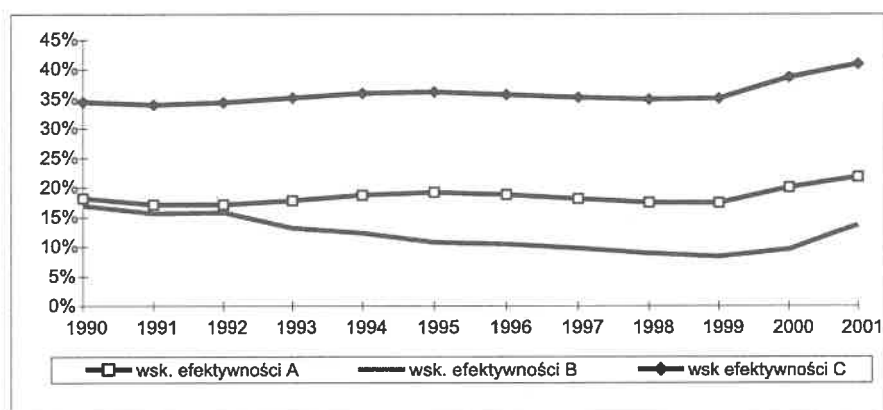
rolniczych, wartości dodanej) z transferów (tj. powiązań gospodarstw z otoczeniem). Innymi słowy wskazuje na to w jakim zakresie powiązania gospodarstw rolnych z rynkiem przyczyniają się do rozwoju gospodarstw. Dostrzeżono, że latach 1990-2001 efektywność związków gospodarstw rolnych z rynkiem w krajach UE nie wykazywała większych zmian (rysunek 1). Od 1999 r. analizowane wskaźniki odnotowały wzrost, co może być symptomem poprawy sytuacji w tym zakresie i oznacza, że transfery z otoczeniem generowały większe efekty w postaci wzrostu dochodów. Współczynnik zmienności dla efektywności brutto oraz wartości dodanej wynosił w badanym okresie w krajach UE przeciętnie odpowiednio 7,5% i 5,5%, co wskazywać może na stabilność warunków gospodarowania w rolnictwie unijnym. Jednocześnie odnotowano, że bez wspomaganie dochodów rolniczych subsydiami (głównie dopłaty bezpośrednie) w krajach UE otoczenie deprecjonowałoby gospodarstwa rynkowe w mechanizmie podziału rynkowego, w tym także w zakresie większego ryzyka zmienności sytuacji ekonomicznej gospodarstw. Stąd wykorzystania osiągnięć postępu technologicznego i biologicznego w rolnictwie, rozwiniętego otoczenia instytucjonalnego, względnie wysokich wydajności zaangażowanych zasobów nie są w stanie wykorzystywać wyłącznie mechanizmu rynkowego do swojego rozwoju. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na to, że reformy WPR w UE w latach 90-tych i związane z tym zmiany w instrumentarium interwencjonizmu uzależniły sytuację gospodarstw rolnych od zasilania transferami zewnętrznymi. Można nawet zaryzykować stwierdzenie, że owo wspomaganie dochodów jest wpisane w wewnętrzny mechanizm rozwoju gospodarstw.

Rozpatrując efektywność zaangażowania się gospodarstw w procesy rynkowe w krajach UE, według wielkości gospodarstw możemy zauważyć, że w miarę jej wzrostu maleje efektywność związków gospodarstwa z rynkiem (tabela 2). Warto jednakże zauważyć, że niższa efektywność gospodarstw większych w krajach UE osiągana jest przy dochodach gwarantujących parytet dochodów. W latach 1999-2001, gospodarstwa duże i bardzo duże, tj. powyżej 40 ESU, w UE osiągały przeciętnie dochody, co najmniej parytetowe. Można także wnioskować, że rolnicy prowadzący gospodarstwa największe kierują się bardziej wielkościami absolutnymi niż względnymi, co jest ogólną prawidłowością w rolnictwie. Zastosowanie znajduje tu ponadto prawo malejących przychodów. Można je w tym wypadku zmodyfikować do zależności pomiędzy skalą produkcji (wielkością gospodarstwa), a efektywnością zaangażowania gospodarstwa w procesy rynkowe. Wspomaganie gospodarstw rolnych poprzez subsydia bezpośrednie łagodzi działanie tego prawa. Problem wydaje się jednak szerszy bo dotyczy efektywności wspomaganie gospodarstw rolnych o różnej skali produkcji, jak również efektów zewnętrznych z tym związanych (oddziaływanie na środowisko, obszary wiejskie). Okazuje się, że dotychczas gospodarstwa o wysokiej skali produkcji były największym beneficjentem WPR. W latach 90-tych odno-

towano wzrost subsydiów w grupie gospodarstw najmniejszych ok. 3-krotny, średnich 5-krotny, podczas gdy w największych 24-krotny [por. Grzelak 2003]. Jednocześnie wzrost subsydiów o 10% przyczyniał się w latach 1990-2001 do średniego wzrostu dochodów rolniczych o ok. 1,3% dla tej grupy gospodarstw, podczas gdy dla pozostałych najczęściej o ok. 2%, co wskazywać może na zróżnicowaną efektywność związków gospodarstw rolnych w krajach członkowskich z budżetem UE. Mamy tu także do czynienia z pewnym paradoksem: gospodarstwa o silniejszych powiązaniach z otoczeniem rynkowym (w sensie absolutnym) są z drugiej strony bardziej zależne od czynników występujących poza mechanizmem rynkowym (tj. dopłat). Jednocześnie są one mniej autonomiczne w swoich decyzjach produkcyjnych od gospodarstw mniejszych, a to z kolei implikuje ich mniejszą elastyczność w dostosowywaniu się do zmian w otoczeniu.

Rysunek 1

Wskaźniki efektywności powiązań gospodarstw rolnych z rynkiem w krajach UE (w %) w latach 1990-2001 (dla przeciętnego gospodarstwa)

Wskaźnik brutto efektywności związków gospodarstw z rynkiem (A) = dochody rolnicze/intensywność brutto związków gospodarstw rolnych z rynkiem (por. wzór (1) oraz tab. 1)

Wskaźnik netto efektywności związków gospodarstw z rynkiem (B) = (dochody rolnicze-subsydia)/intensywność netto związków gospodarstw rolnych z rynkiem (por. wzór 2)

Wskaźnik makroekonomicznych powiązań gospodarstw z rynkiem (C) = wartość dodana brutto/intensywność związków z rynkiem.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników FADN, prezentowanych na stronach internetowych <http://europa.eu.int/comm/agriculture/rca/dwh>.

Dane zawarte w tabeli 2 skłaniają do wniosku, że wzrost efektywności zaangażowania związków gospodarstw rolnych w UE z rynkiem poprzez pryzmat dochodów był prawie we wszystkich grupach gospodarstw (za wyjątkiem najmniejszych) wyższy niż w przypadku zmian wartości dodanej. Odnotować także należy najwyższy wzrost wskaźnika efektywności brutto (A) związków gospodarstw rolnych z rynkiem dla gospodarstw większych (średnio-dużych i dużych). Zjawiska te wynikały ze wzrostu znaczenia instrumentów bezpośrednio wspoma-

gających dochody rolnicze oraz z faktu, że gospodarstwa większe osiągały w sensie absolutnym niski poziom badanych wskaźników w okresie wyjściowym, tj. w 1990 r. Z dużym prawdopodobieństwem można przyjąć, że następować będzie względne ograniczanie dopłat dla producentów największych, co jest jednym z założeń dalszych reform WPR [Zegar 2004]. Przeznaczanie zwiększonych środków dla gospodarstw największych jest mniej efektywne w sensie ekonomicznym i społecznym, stąd w modelu rolnictwa europejskiego gospodarstwa rodzinne wciąż stanowić będą główny element ustroju rolnego. Ponadto w związku ze wzrostem znaczenia programów rolno-środowiskowych, oraz zróżnicowania źródeł dochodów na obszarach wiejskich, rozwój gospodarstw rolnych może nie być kojarzony wyłącznie ze wzrostem wydajności, produktywności, mechanizacji, ale także z bezpieczeństwem środowiskowym, dobrostanem zwierząt, poprawą wykształcenia kierującego gospodarstwem, pozyskiwaniem dochodów przez gospodarstwo rolne spoza rolnictwa (np. turystyka, usługi środowiskowe).

Tabela 2

Wskaźniki efektywności powiązań (w %) z rynkiem dla gospodarstw w krajach UE w latach 1990, 1996, 2001, wg wielkości ekonomicznej gospodarstw

Wielkość ekonomiczna* gospodarstwa	1990	1996	2001
	wskaźnik efektywności powiązań z rynkiem (A)**		
Bardzo małe	36,6	39,6	38,2
małe	30,8	37,9	35,7
średnio małe	23,6	28,6	32,6
średnio duże	17,9	21,9	29,3
duże	14,7	15,6	24
bardzo duże	11,6	11,6	16,3
	wskaźnik efektywności powiązań z rynkiem (C)***		
Bardzo małe	54,5	61	56,2
małe	46,2	53,1	50,4
średnio małe	39,5	45	48,5
średnio duże	33,2	37,3	43,7
duże	30,4	32,1	38
bardzo duże	30,5	31,1	31,4

*Podział wielkości dokonano w oparciu o tzw. Standardowe Nadwyżki Bezpośrednie - SGM. (Augustyńska-Grzymek i in. 2000). Wartość tej nadwyżki wyrażona jest w ESU (1 ESU= 1200 euro) i przesądza o wielkości gospodarstwa. Gospodarstwa bardzo małe, tj. 0-4 ESU, małe 4-8, średnio małe 8-16, średnio duże 16-40, duże 40-100, bardzo duże powyżej 100.

** dochody rolnicze/intensywność brutto związków gospodarstw rolnych z rynkiem (por. wzór 1 oraz rys.1).

***wartość dodana brutto/intensywność brutto związków gospodarstw rolnych z rynkiem (por. rys.1).

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników FADN prezentowanych na stronach internetowych <http://europa.eu.int/comm/agriculture/rca/dwh>.

Gospodarstwa wykazują znaczne zróżnicowania w zakresie efektywności powiązań z rynkiem w zależności od typu produkcji (tabela 3). Najniższą odnotowano dla gospodarstw specjalizujących się w chowie zwierząt w oparciu o pasze treściwe (gospodarstwa trzodowe i drobiowe). Z kolei gospodarstwa specjalizujące się w plantacjach trwałych (sadownicze) odnotowały niezwykle wysoką efektywność związków z rynkiem. Wynika to z opłacalności poszczególnych kierunków produkcji, instrumentów WPR, jak również efektów prawa malejących przychodów. Stąd w gospodarstwach o najsilniejszych związkach z otoczeniem rynkowym efektywność tych związków była najmniejsza. Zapewniała jednak dochody co najmniej parytetowe. Jednocześnie można stwierdzić, że typ produkcyjny gospodarstw determinuje efektywność zaangażowania gospodarstw w procesy rynkowe. Ponadto z analiz wynika, że gospodarstwa o kierunku wielostronnym wykazują się mniejszym zróżnicowaniem pomiędzy sobą niż specjalistyczne w zakresie omawianego wskaźnika, co oznacza, że specjalizacja może zapewniać wyższą efektywność gospodarowania przy jednocześnie większym ryzyku co do uzyskiwanych efektów.

Tabela 3

Wskaźnik efektywności powiązań z rynkiem (A)* (w %) dla gospodarstw w krajach UE w wybranych latach wg typów gospodarstw**
(dla przeciętnego gospodarstwa)

Typy gospodarstw	Wskaźnik efektywności (A) w latach (%)		
	1990	1996	2001
Specjalistyczne			
I - uprawy polowe	16	19,8	20
II - ogrodnicze	14	14,7	22,9
III - plantacje trwałe	33,9	32,6	44
IV - specjalizacja w chowie zwierząt w systemie wypasowym	16,4	18,7	22,8
V - specjalizacja w chowie zwierząt w oparciu o pasze treściwe	9,7	6,3	13,9
Wielostronne			
VI - gospodarstwa wielostronne z różnymi uprawami	24,5	24,2	33
VII - różnokierunkowe z użytkowaniem zwierząt	12,5	10,1	18,4
VIII - łączące uprawy rolne z użytkowaniem zwierząt	12,6	13,4	20,6

* Wskaźnik (A), tj. dochody rolnicze/intensywność brutto związków gospodarstw rolnych z rynkiem (por. rys. 1 oraz wzór 1).

**Typy gospodarstw wg systemu FADN.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników FADN prezentowanych na stronach internetowych <http://europa.eu.int/comm/agriculture/rica/dwh>.

3. Zakończenie

Analizy i oceny zawarte w artykule skłaniają do wniosków dotyczących perspektywy rozwoju gospodarstw rolnych w Polsce. Objęcie polskiego rolnictwa mechanizmami WPR sprzyjać będzie wzrostowi zaangażowania gospodarstw rolnych w procesy rynkowe. Ponadto pomimo ograniczonej porównywalności danych można jednoznacznie stwierdzić, że poziom intensywności powiązań gospodarstw rolnych na 1 ha, czy jednego pełnozatrudnionego jest zdecydowanie niższy w Polsce niż w krajach UE. Z pewnym uproszczeniem, w odniesieniu do populacji gospodarstw rolnych prowadzących rachunkowość rolną, można stwierdzić, że intensywność powiązań z rynkiem na 1 ha jest przeciętnie w krajach UE ok. 20-krotnie wyższa, podczas gdy na 1 pełnozatrudnionego ok. 50-krotnie. Szczególnie dotyczy to gospodarstw produkujących głównie na rynek. W grupie pozostałych gospodarstw dominować będą z kolei związki o charakterze socjalnym. Tendencje te stymulowane będą m.in. dopłatami bezpośrednimi.

Udział subsydiów w łącznych transferach statystycznego gospodarstwa rolnego w UE przekracza 13% (2001 r.), podczas gdy w Polsce jest to mniej niż 1%. Paradoksalnie związki gospodarstw rolnych z otoczeniem w krajach Wspólnoty są więc mniej *sensu stricto* rynkowe niż w Polsce². Należy także oczekiwać większego znaczenia otoczenia instytucjonalnego rolnictwa w Polsce w rozwoju gospodarstw rolnych. W konsekwencji logika działania producentów rolnych ewoluować będzie w kierunku większej formalnej zależności od świata zewnętrznego.

Oczekiwać można również zmiany charakteru powiązań gospodarstw rolnych z otoczeniem rynkowym w kierunku większego wykorzystania zewnętrznych czynników wytwórczych, jak również substytucji czynnika pracy kapitałem. W rolnictwie UE udział zewnętrznych czynników wytwórczych wynosił w 2001 r. średnio ok. 9% w łącznych transferach z otoczeniem, podczas gdy w Polsce w grupie gospodarstw prowadzących rachunkowość rolną było to ok. 3%. Powinna także nastąpić większa stabilizacja w zakresie zaangażowania gospodarstw rolnych w procesy rynkowe, jak również jej efektywności³. Pomimo zdecydowanie niższej intensywności powiązań gospodarstw rolnych w Polsce z otoczeniem ich efektywność jest tylko 1,4-krotnie wyższa⁴. Wiąże się

² Należy jednak mieć na uwadze, że w Polsce znaczącą rolę w związkach rolników (z punktu widzenia gospodarstwa rolnego i dochodów spoza rolnictwa) z otoczeniem odgrywają transfery o charakterze socjalnym (KRUS).

³ Współczynnik zmienności dla transferów na 1 gospodarstwo, 1 pełnozatrudnionego i 1 ha wynosił w Polsce w latach 1990-2001 odpowiednio 15,9%; 22,6% i 12,5%. Z kolei dla krajów UE średnio: 13,9%; 14,9% i 6,4%. Dla wskaźnika efektywności (dochodowe) związków gospodarstw z rynkiem w Polsce współczynnik zmienności kształtował się na poziomie 18,3%, a w krajach UE przeciętnie 7,1%.

⁴ Z uwagi na działanie prawa malejących przychodów wraz ze wzrostem intensywności powiązań gospodarstw rolnych z otoczeniem należy oczekiwać względnego osłabienia efektywności tych związków. Stąd tylko 1,4-krotnie wyższa efektywność związków z otoczeniem rynkowym gospodarstw w Polsce (prowadzących rachunkowość rolną) w odniesieniu do gospodarstw z UE, przy kilkudziesięciokrotnie niższej intensywności, wskazywać może na znaczne dysproporcje w zakresie badanych zjawisk.

z tym problem niskiej konkurencyjności rolnictwa i marginalizacji tego sektora po 1990 r., w konsekwencji braku adekwatnych mechanizmów przeciwdziałających nadmiernej spontaniczności procesów urynkowienia gospodarki [Woś 2000]. Trudno oczekiwać aby aktywniejsze powiązanie gospodarstw rolnych z rynkiem w Polsce zapewniało wzrost poziomu dochodów porównywalny ze średnią unijną. Dotychczasowe doświadczenia wskazują na to, że instrumenty WPR przeciwdziałają procesom niekorzystnego rozkładu kosztów dokonywanych przez mechanizm rynkowy. Można przypuszczać, że podobne procesy będą miały miejsce także w polskim rolnictwie, aczkolwiek w pierwszym okresie mogą ujawnić się koszty dostosowawcze wynikające z wprowadzania nowych regulacji.

LITERATURA

1. Augustyńska-Grzymek I. i in. (2000): *Metodyka liczenia nadwyżki bezpośredniej i zasady typologii gospodarstw rolniczych*. FAPA, Warszawa.
2. Grzelak A. (2003): *Ocena sytuacji ekonomicznej gospodarstw rolnych w UE w latach 90-tych*. [w:] *Gospodarka wobec wyzwań globalnych*. Red. J. Stankiewicz. Wyd. Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra.
3. Floriańczyk Z. (2002): *Wpływ reformy Wspólnej Polityki Rolnej lat dziewięćdziesiątych na dochody rolnicze gospodarstw towarowych w Unii Europejskiej*. IERiGŻ, Komunikaty-Raporty-Ekspertyzy, 473, Warszawa.
4. Henisz A. (2002): *Kształtowanie dochodów rolniczych w świetle zmian Wspólnej Polityki Rolnej UE z uwzględnieniem typów gospodarstw*. Management, Vol 6, No 2.
5. Woś A. (2000): *Rolnictwo polskie 1945-2000. Porównawcza analiza systemowa*. IERiGŻ, Warszawa.
6. Zegar J. (2004): *Dochody w strategii rozwoju rolnictwa (na progu integracji europejskiej)*. IERiGŻ, Warszawa, s. 140-160.

ALEKSANDER GRZELAK

**ZWIĄZKI GOSPODARSTW ROLNYCH Z OTOCZENIEM RYNKOWYM
W KRAJACH UE - WNIOSKI DLA POLSKI**

STRESZCZENIE

Głównym celem artykułu jest ocena związków gospodarstw rolnych z rynkiem w kontekście ich intensyfikacji oraz efektywności. Oceny dotyczą gospodarstw rolnych w krajach UE ale wnioski z analiz zostały wykorzystane dla przedstawienia perspektyw rozwoju gospodarstw rolnych w Polsce w zakresie wybranych zagadnień. Stwierdzono, że silniejsze angażowanie się gospodarstw rolnych w procesy rynkowe w krajach UE było stymulowane poprzez instrumenty WPR (głównie subwencje dla producentów rolnych) oraz substytucje czynnika pracy ziemią. Przyczyniło się to do wzrostu realnych dochodów rolniczych. Należy przypuszczać, że objęcie polskiego rolnictwa mechanizmami WPR przyczyni się do intensywniejszych powiązań gospodarstw rolnych z otoczeniem rynkowym. Ponadto nastąpi większa stabilizacja tych związków, co powinno sprzyjać rozwojowi gospodarstw rolnych.

ALEKSANDER GRZELAK

**RELATIONSHIPS OF FARMS WITH MARKET ENVIRONMENT IN THE UE
COUNTRIES - CONCLUSIONS FOR POLAND**

SUMMARY

The main aim of the article is defining of relationships of farms with market in context of their intensification and effectivities. In spite of the fact, that estimations refer to farms in the UE countries, conclusions from analyses became used to show perspectives of development of agriculture in Poland in range of selected problems. One has stated that more strong engagement of farms in market processes in the UE was stimulated by tools of the CAP (mostly subventions for farmers) and substitutions factor of work for land. It contributed to increase of real agricultural incomes. One should suppose, that assumption of Polish agriculture mechanisms of the CAP will contribute to more intensive connections of farms with market environment. Besides it can be supposed that more stabilization of these relationships will be, what should favour development of farms.